

Amstelland

Achtertuin van de Zuidas

Aan weerszijden van de Amstel ligt een gebied dat al eeuwen door Amsterdammers wordt gebruikt voor landbouw, industrie en recreatie. Hier zijn stad en land steeds meer met elkaar vergroeid. De onlangs verschenen 'Atlas Amstelland' zal bijdragen aan de discussie over de toekomst van deze stille achtertuin van de Zuidas. JAAP EVERT ABRAHAMSE & MENNE KOSIAN

Amstelland, het stroomgebied van de Amstel van Uithoorn tot het IJ, is een agrarisch landschap in de periferie van Amsterdam. De ontwikkeling van Amstelland staat centraal in een onderzoek dat de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in samenwerking met anderen heeft uitgevoerd. Dat onderzoek is afgesloten met de publicatie van de *Atlas Amstelland*. Deze atlas presenteert de geschiedenis van Amstelland in een reeks nieuw getekende kaarten, gebaseerd op de laatste wetenschappelijke inzichten. Daarop is te zien hoe dit landschap zich ontwikkelde van veenwildernis tot middeleeuwse ontginning, van landgoederenzone tot geliefd groengebied aan de rand van Amsterdam.

De *Atlas Amstelland* is bedoeld om overzicht te bieden van de ontwikkeling van dit landschap. Die kennis kan gebruikt worden bij de inrichting van Amstelland. Steeds meer partijen zijn betrokken bij de besluiten die daarover genomen worden. De tijd dat ruimtelijk beleid van boven af werd opgelegd is voorbij. De *Atlas Amstelland* biedt een feitelijke basis aan de discussies, door wetenschappelijke kennis uit uiteenlopende disciplines, zoals de geologie, de historische geografie, de mediëvistiek, de economische geschiedenis, de waterstaatsgeschiedenis en de architectuurgeschiedenis, te presenteren in een toegankelijke en overzichtelijke vorm.

Stedelijke bebouwing leidde tot hogere waardering voor het overblijvende weidelandschap

Van veenmoeras tot landbouw

Het Hollandse veen is ontgonnen vanaf de elfde eeuw. Tot die tijd werd het landschap gevormd door de natuur. Deze 'terra inculta' is tussen 1000 en 1200 vrijwel geheel veranderd in landbouwgrond. In die tijd werden de slotenpatronen aangelegd, die nog altijd typerend zijn voor het Hollandse veenweidelandschap. Een deel van de rivier de Amstel werd gegraven om water uit het veen af te voeren. Op kaarten is goed te zien welk deel dat is: het rechte stuk van de Amstel dat tegenwoordig in de binnenstad van Amsterdam ligt, tussen de Stopera en de Rembrandttoren.

De Heren van Amstel overheersten de streek vanuit hun versterkte huis in Ouderkerk. Maar toen Gijsbrecht van Amstel betrokken raakte bij de moord op Floris V, in 1296, was hun rol uitgespeeld. In de dertiende eeuw kwam een nieuwe macht op: Amsterdam. Ondertussen kreeg men in Amstelland te maken met daling van de bodem. De aanleg van dijken was onontkoombaar. Ook werden veenstroompjes afgedamd, om overstroming van het land te voorkomen en om de afwatering te verbeteren. Dit gebeurde meestal op enige afstand van de plaats waar ze uitmondden in het IJ, waar de riviertjes wat smaller waren. De Dam in de Amstel wordt gedateerd tussen 1240 en 1265.

De Gouden Eeuw

Het dorp bij de dam in de Amstel groeide uit tot een van de grootste metropolen van Europa. De economische macht van Amsterdam liet zich ook gelden in Amstelland. De snel groeiende stad kreeg steeds meer greep op het omringende platteland, onder meer door het verwerven van de bestuurlijke macht in de heerlijkheden rond de stad. Amstelland was van groot belang voor de Amsterdamse economie. Het gebied leverde turf, vee en zuivel. De boeren produceerden voor de stedelijke markt, terwijl de stad zorgde voor infrastructuur. Maar Amstelland had de stedelingen nog iets anders te bieden: de rust van het buitenleven. De Amstel werd het recreatiegebied van Amsterdam, waar de stedelingen hun zondagen doorbrachten in koetsen en jachten. In Amstelland verschenen tientallen buitenplaatsen. Er staan er nog enkele langs de Amstel, zoals Oostermeer, Wester-Amstel en Amstelrust.

De nabijheid van de stad veroorzaakte grote veranderingen in het landschap.

Ilona Oberman bewoont de buitenplaats Oostermeer aan de Amstel, uit 1728

Omstreeks 1610 heeft Claes Jansz Visscher het baggeren, aantrapen, stapelen, drogen en transporteren van turf in beeld gebracht

Veel land veranderde in water door grootschalige winning van turf. De veenplas- sen werden vervolgens weer drooggemaakt – met stedelijk kapitaal. Het land- schap kreeg ook een militaire dimensie. Het laagliggende veen kon moeiteloos onder water worden gezet en veranderen in een vrijwel onneembare linie rond Amsterdam. De Stelling van Amsterdam, aangelegd tussen 1881 en 1914, was de laatste in een lange reeks waterlinies.

Verval en opbloei

In de eerste helft van de negentiende eeuw maakte Amstelland een periode van verval door. De bevolking daalde sterk. Dat was goed te zien in het landschap. Met de landbouw en de turfwinning ging het slechter, veel buitenplaatsen en andere gebouwen werden gesloopt. Pas toen in 1876 het Noordzeekanaal was geopend begonnen Amsterdam en Amstelland aan een nieuwe periode van sterke econo- mische groei, die ook wel de Tweede Gouden Eeuw wordt genoemd. De stad breidde zich uit. De gemeentegrenzen waren snel bereikt, waarop annexaties van buurgemeenten volgden. Het pas gebouwde raadhuis van Nieuwer-Amstel werd verbouwd tot Gemeentearchief van Amsterdam. Rond de stad werden grote stukken land in gebruik genomen als volkstuinten. Ook in landbouwgebieden verder van de stad vond intensivering plaats. De introductie van kunstmest en krachtvoer leidde tot een betere bedrijfsvoering. De productiviteit en de opbreng- sten gingen omhoog, hetgeen leidde tot groei van het aantal agrarische bedrijven. Op veel plaatsen verschenen nieuwe boerderijen tussen de bestaande.

De twintigste eeuw

Amsterdam begon na 1950 opnieuw aan een periode van sterke groei. Sindsdien zijn grote delen van Amstelland volgebouwd. Het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam, dat in 1935 werd vastgesteld, bepaalde dat bebouwde gebieden zouden worden afgewisseld met groene lobben. De Amstelscheg vormde een van deze groene lobben tussen Buitenveldert-Amstelland en Amsterdam-Zuidoost. Langs de snelwegen A10 en A2 ontstond stedelijke bebouwing. Dat leidde tot een steeds hogere waardering voor het overblijvende open veenweidelandschap. Niet alleen de rijkswegen en de stad, maar ook de natuur, de recreatie en de landbouw werden steeds meer gepland.

Zo raakten stad en land in de loop van de tijd steeds meer met elkaar vergroeid – zozeer dat het landelijke gebied niet te begrijpen is zonder kennis van de stad, en andersom. Ondertussen gaan de ruimtelijke ontwikkelingen in Amstelland – ook nu – in hoog tempo door. Vooral de aanleg van nieuwe infrastructuur zal invloed hebben op het landschap. De verschijning van de atlas zal bijdragen aan de discussie over de toekomst van dit gekoesterde, maar ook dynamische landschap, dat nu de stille achtertuin van de Zuidas vormt. ■

Jaap Evert Abrahamse is senior onderzoeker historische stedenbouw en Menne Kosian is onderzoeker ruimtelijke analyse, beiden bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, j.abrahamse@cultureelerfgoed.nl & m.kosian@cultureelerfgoed.nl.

'Atlas Amstelland: Biografie van een landschap', Jaap Evert Abrahamse, Menne Kosian en Erik Schmitz (red.), Thoth, Bussum, 144 pag., gebonden, € 34,50, ISBN 978 90 6868 607 4.

De iPad in actie voor 'Isaak zegent Jacob'

Govert Flinck op de iPad

Niet eerder konden museumbezoekers het werkproces van een gevierd schilder uit de Gouden Eeuw van zo nabij volgen. Een applicatie voor de iPad maakt dit nu mogelijk. Rembrandts leerling Govert Flinck (1615-1660) kent de primeur in Museum Catharijneconvent in Utrecht. Het gaat om Flincks vroegst gesigneerde werk, *Isaak zegent Jacob*. Met zogenoemde *augmented reality software* worden op de iPad onderliggende verflagen en wetenschappelijke informatie aan het schilderij toegevoegd. Bezoekers kunnen zo zelf Flincks schildertechniek onderzoeken en virtueel deelgenoot worden van zijn creatieve proces van honderden jaren geleden. De in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed speciaal voor dit schilderij ontwikkelde applicatie toont de resultaten van uitvoerig materiaaltechnisch en kunsthistorisch onderzoek. Het betreft een samenwerking over kunsttechnologie tussen de Rijksdienst, het Rijksmuseum Amsterdam en de Universiteit van Amsterdam. De drie instituten onderzoeken het materiaalgebruik en de schildertechniek van de leerlingen van Rembrandt. De applicatie is vervaardigd door het Augmented Reality Lab van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag en valt vanaf 17 mei in Museum Catharijneconvent te gebruiken. Nadere informatie: www.catharijneconvent.nl. ☒

Klokgelui uit de wederopbouw

De komende jaren zullen er veel kerken sluiten, waarmee ook de luidklokken in de torens hun bestemming verliezen. Een aanzienlijk aantal daarvan stamt uit de jaren vijftig en zestig. Er zijn toen veel nieuwe kerken gebouwd. Bovendien verving een deel in de oorlog weggevoerde klokken. De Duitsers smolten praktisch alle klokken uit de negentiende en twintigste eeuw om tot wapens. Oudere exemplaren bleven gespaard. De klokken uit de wederopbouw kunnen zeker niet allemaal worden behouden. Het is dus belangrijk de monumentale waarde ervan vast te stellen. Daarom organiseert de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed op vrijdag 8 november in Amersfoort een symposium over luidklokken. Ook het lassen van gescheurde klokken komt dan aan de orde. De laatste jaren zijn veel klokken zo weer tot klinken gebracht. De oorzaak van de schade ligt vaak bij de ophanging. Bouwkundig onderzoek is noodzakelijk om te beoordelen of verandering daarvan tot schade aan het gebouw kan leiden. De symposiumgangers kunnen tussen de middag de Onze-Lieve-Vrouwetoren beklimmen om zijn zeven luidklokken te aanschouwen en te beluisteren. Het symposium is gratis. Aanmelden en nadere informatie: www.cultureelerfgoed.nl. ☒

Een luidklok van de rijksmonumentale Sint-Clemenskerk in Nes op Ameland na brand op 5 februari

Een opgraving in 2007 op het fabrieksterrein van Diepenbrock en Reigers te Ulf

1/3 vindplaatsen behouden

Een derde van de behoudenswaardige archeologische vindplaatsen in Nederland wordt daadwerkelijk behouden. Dat concluderen onderzoekers van adviesbureau RAAP in het rapport *Archeologie voor de toekomst*. De kwantitatieve analyse is uitgevoerd in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Behoud onder de grond is een belangrijke pijler van de in 2007 in werking getreden *Wet op de Archeologische Monumentenzorg*. Bij de evaluatie van de wet in 2011 stelde de toenmalige staatssecretaris dat het ontbreken aan kwantitatieve gegevens over dit behoud *in situ*. In het rapport wordt inzichtelijk gemaakt welke factoren van invloed zijn op de keuze om de vindplaats te behouden of op te graven. Er is gemeten tussen 1 september 2007 en 1 mei 2011. De gegevens vormen een nulmeting, als onderdeel van de *Erfgoedmonitor*, en zullen ook in de volgende door de Rijksdienst op te stellen *Erfgoedbalans* worden gepresenteerd. Uit de evaluatie bleek dat het de laatste jaren beter gaat met de historische resten in de Nederlandse grond. Het is aan archeologen en bestuurders om de waarde van 'een derde behoud' te bepalen, zodat de koers voor de komende jaren uitgezet kan worden. Zie voor het rapport www.cultureelerfgoed.nl. ☒